

FELSEFECE

Felsefe Yazıları

Oğuz Haşlakoğlu

İÇİNDEKİLER

GİRİŞ / 7

SUNUŞ / 9

AD VERUM

Herakleitos, Fragman B 21: Bir Yaklaşım / 15

Politeia Diyaloğunda Epistēmē Tasnifi ve

Dialektikē Methodos'un Anlamı / 23

Platon Düşüncesinde Alētheia / 47

Tanrı Olarak İnsan: Bir Nietzsche Tragedyası / 55

Heidegger'in "Platon'un Hakikat Doktrini"

Makalesi Üzerine Bir Eleştiri / 67

Derrida'nın Eczanesi: Reçeteyi Okuyamamak / 85

AD PARNASSUM

Hafızanın Çölünde Bir Doğum Sancısı: An-a-mnēsis / 109

Serebral Taşma Olarak Kendilik Bilinci: Çizgi / 121

Felsefe ve Sanat Kesişiminde Sûret Meselesi:

Resim ve Heykel Sanatı Karşılaştırması / 133

Yapanın Yapıldığı Olma: Distopik Bir Zeitgeist Olarak Yapay Zekâ / 143

AD URBEM

Mimarlık: Kent Kimliği İnşası / 151

Bilinç, Sanat ve Toplum / 157

Sivil Toplum ve Etik: Dördüncü Duvarın Aşılması / 165

AD MARGINEM

İki Sayı Arasında Geçen Tuhaf Bir Diyalog / 175

GENEL KAYNAKÇA / 203

GİRİŞ

Elinizdeki kitap farklı zaman dilimlerinde üretilmiş makale, bildiri, konuşma ve kimi kitap kısımlarının yeniden düzenlenmesinden oluşan bir derleme niteliğinde, ağırlıklı genel felsefe içeriğine sahip bir özelliğe sahipti. Metinlerin niteliği ise bu derlemeleri bir kompozisyona dönüştürecek ip ucunu temin etti ve kitabın dört ana başlıkta toplanmasıyla sonuçlandı. Bunlar sırasıyla: Temel felsefe meselelerini kadim düşünce zemininden günümüze eleştirel bağlamda ele alan *ad verum* (hakikate doğru); sanatsal içeriğini felsefeyle birleştirerek kendi içinde özgün sanat felsefesi metinlerine dönüşen *ad Parnassum* (şiire -esine-doğru); felsefe ve toplum ilişkisine eğilen *ad urbem* (kente doğru) ve nihayet yazının sınırında bir yazı olarak iki sayı arasındaki tuhaf konuşmanın yer aldığı *ad marginem* (kenara -sınıra- doğru). Katkıları için Gümüşhane Üniversitesi Felsefe Bölümü'nden Dr. Ümit ÖZTÜRK, Bartın Üniversitesi Felsefe Bölümü'nden Dr. Ayşe Gül ÇIVGIN, 29 Mayıs Üniversitesi SBE Felsefe YL Programı'ndan Elif KIZIL ve Hece yayınları editörü Uğur POLAT'a teşekkür ediyor, okuyucuya da 'bilgiye doğru' yolculuğunda esin dolu okumalar diliyorum.

Oğuz Haşlakoğlu / 10 Eylül 2021-Paris

SUNUŞ

BİR “ÇEVİRİM” OLARAK “FELSEFECE” KİTABI

Paul Cézanne, Emile Bernard’a yazdığı mektuplardan birinde; “*Sana resimde hakikati borçluyum ve bunu sana söyleyeceğim*” der. Bu cümlenin ne ifade ettiği, en azından sanatçının hangi hakikat adına kendini muhatabına borçlu hissettiği -okuyucu açısından- karanlıkta kalan bir serzeniş olarak değerlendirilebilir. Fakat okuyucunun zihninde belirmediğini farz ettiğimiz karanlık, sanatçının bir başka sözündeki ihbar ile dağılır niteliktedir: “*her fırça darbesinde hayatımı tehlikeye attım*”. Sonuç olarak okuyucunun zihninde Cézanne’in sözünü ettiği “hakikate” yer açılır ya da açılması için bir umut yeşerir. Her ne kadar derinlik karşısında ne yapacağını bilemeyen bazı “şaşkın” sanat tarihi yazarları, Paul Cézanne’a ait olan bu hakkı verilmiş “derinliği” üstünkörü izahatlara boğarak kurban etmiş olsa da; tam burada sanatçının dehası, sanat tarihçilerinin “şaşkın” çerçevesinden taşarak kehanet biçimini alır: “*Bir elmayla Paris’i şaşkırtacağım*”! Son tahlilde hepimiz şaşkınsınız! Özellikle sinirbilimciler başta olmak üzere sanat kuramcıları ve entellektüeller, üzerinden yüzyıl geçmiş olmasına rağmen sanatçının ortaya koyduğu şeyler sebebiyle tümüyle şaşkın durumda! Kanaatim o ki bu ve buna benzer ifadeler, Cézanne hakkında var olan tüm bildiklerimizi, (bilmediklerimiz kıyasla) tashihe ihtiyaç duyacağımız ölçüde bir başka “Cézanne” in var olduğuna ikna edecek deliller barındırıyor.

Yaziya, değerli hocam Doç Dr. Oğuz Haşlakoglu'nun kaleme aldığı "*Felsefeci*" kitabının -bir yönüyle- içeriği ile alakasız olarak algılanabilecek Paul Cézanne'dan alıntılar ile başlamış olmam tesadüf mü? Sanatçıların ve düşünce adamlarının "eser vermek" söz konusu olduğunda "meslektaş" değil birer "kardeş" olduklarını düşündüğüm için bu soruya rahatlıkla "hayır" diye cevap verebilirim. Onlar, aynı gizemli ebeveyn(ler) tarafından büyütülen ve zihinlerindeki tamamlanmamış aynı eksik parçanın tamamlayıcıları olarak yaşamı/dünyayı sanatlaştırıyor ve katı biçimleri düşünce kıvamına getiriyorlar.

Oğuz Haşlakoglu ismini ilk defa Prof. Dr. Yalçın Koç'un danışmanlığında hazırladığı ve sonra düzenleyerek bir kitap çalışması olarak yayımladığı yüksek lisans tezi: "*Platon Düşünce-sinde Tekhnē/ Sanat ve Felsefenin Ortak Kökeni Üzerine Bir İnceleme*" ile öğrendim. Söz konusu eserde, Platon temelinde; tekhnē/ meydana getirme, alētheia/saklı olanın ortaya çıkması, mimesis/ taklit, methexsis/iştirak, genesis/oluş, anamnēsis /yeniden hazırlama, psukhē /nefs, dialektikē methodos/diyalektik yöntem, rhētorikē/retorik, psukhogogia/nefsi çevirme konularından bir hayli etkilenmiş; devamında, Platon sonrası sanat anlayışları bölümünde; katharsis/arınma, erhaben/yüce, rausch/coşku, alētheia/saklı olanın açılması olarak hakikat kavramlarının ele alınış biçimindeki özgünlük nedeniyle önemli ölçüde istifade etmiştim. Bu eserin Platon'u en doğru şekilde anlamak isteyen insanlar için ne derece önemli olduğunu yakinen biliyorum. Kendisinin bir diğer çalışması olan "*Sanat Felsefesi ve Estetik Yazıları*" kitabından söz etmek, elinizde bulunan "*Felsefeci*" kitabına varan bir "**çevrim**"i tamamlamak zorunluluğu taşıdığı için ehemmiyet arz ediyor. Sözümlü ettiğim kitap, büyük harf ile yazılan "Sanat" meselesinin en çetrefil konularına "*kuram*" başlığı altında yer veriyor ve sırasıyla; mağara resimleri, çizgi, biçim, ses, alfabe vd gibi, günümüzde yazılan sanat kitaplarında görmeye pek alışık olmadığımız kavramlara, yine alışık olmadığımız dere-

cede net ve nitelikli açıklamalar ile açıklık kazandırıyor. Kitabın “eleştiri” bölümünde, yazar; Platon, Kant metinlerinin yanı sıra sanat tarihinin önemli başarılarını ve modern sanatın mühim simalarını eleştirel açıdan ele alarak onları esasları bakımından ortaya koymaya çalışıyor. Kitap, yazarın kendi ifadesi ile “deney-sel metin laboratuvarı” olarak diğer bölümlerde ele alınan içerikten bağımsız biçimde, sanat felsefesi ve estetiğin merkeze alındığı son bölüm olan “düşünce notları” ile sona eriyor. Burada özellikle altını çizmek zorunda olduğum bir hususu belirtmem gerekiyor. Oğuz Bey’in hem kitaplarında hem de konuşmalarında kendine has tarzı olmasının yanında, sanata dair en temel konuları bilişsel (cognitive) bilimler başta olmak üzere bir çok disiplin ile sentezleyip değerlendirerek izah etmesi onun konuya vukufiyetini gözler önüne seriyor. Bu da, ülkemizde özellikle sanat alanında yazılan kitapların nitelik olarak sayısının çok az olmasının sebebinin hiçbir şüpheye yer bırakmayacak derece açılmaya yeter de artar bile.

Oğuz Haşlakoglu’nun metinleri ve konuşmaları söz konusu olduğunda akılda tutulması gereken -yukarıda vurguladığım- “*çevrim*” olgusu, halihazırda (yazar tarafından söylenmemiş/ yazılmamış olanları paranteze alarak söylemek gerekirse) “*Felsefece*” metni/kitabı sayesinde bir başka “*çevrim*” alanına ayak basmış durumda. İçerik olarak ‘*Ad verum*’, ‘*Ad Parnassum*’, ‘*Ad Urbem*’ ve son olarak ‘*Ad marginem*’ üst başlıklarından oluşan kitap, “temel felsefe meselelerini kadim düşünce zemininden ele alan” ‘*Ad verum/Hakikate Doğru*’ ile başlayıp, “sanatsal içeriğini felsefeyle birleştirerek kendi içinde özgün sanat felsefesi metinlerine dönüşen” ‘*Ad parnassum/şiire-esine-doğru*’ ve “felsefe ve toplum ilişkisine eğilen” ‘*Ad urbem/kente doğru*’ ile devam edip “yazının sınırında bir yazı olarak iki sayı arasındaki tuhaf konuşma” olan ‘*Ad marginem/ kenara-sınıra- doğru*’ ile sona eriyor. Yalnız bu “son” alışık olduğumuz bir son değil. Genel olarak “*Felsefece*” kitabının içeriği hakkında yapmaya çalıştığım yukarıdaki açıklama, -*kitap okunduğunda daha kolay anlaşılacağı üzere*- kitap ile ilgili epistemik yükü ortaya koymak için yeterli değil. Bu yük, menfi

anlamda bir “fazlalık” olmaktan ziyade, kitabın başından sonuna kadar ortaya koymaya çalışılan özgün, ontolojik temellendirmenin müspet yoğunluğundan kaynaklanıyor. Halihazırda bir örnek vermek gerekirse, kitabın ilk bölümü olan *Ad verum*’da, Sokrates öncesi filozofların en önemlilerinden Efesli Herakleitos’un fragmanlarından olan; içerdiği yoğun anlam yükü açısından “kapalı” sayılabilecek: “Ölümdür uyanırken gördüğümüz, uyurken uykuyu” cümlesi ele alınıyor. Bir çok açıdan her türlü açıklamaya direnme potansiyeli taşıyan söz konusu fragman, yazarın zihninin, okuyucu için özel olarak yaktığı meşale ile açıklanamaz olma direncini kaybediyor, adeta teslim oluyor: “(...) *Uykuda olanla rüyayı gören aynı olmalı; peki ya o anda rüyada olan? Çünkü eğer rüyada olduğunu fark ederse aslında uykuda olduğunu anlar, oysa rüyada olan rüya gördüğünü –çoğunlukla– anlamaz*”(…) Ve nihai aşamada yazarın, kitabın başından sonuna kadar titizlikten ödün vermeden sürdürdüğü gibi; hem sözünü ettiğim fragman hem “*Felsefe*” metninin içindeki özgün, ontolojik yoğunluk hem de yazarın ilk kitabında başlayıp elinizde bulunan (şu an ki) son çalışmasına kadar süregelen “*çevrim*”, “sonsuz bir sonluluk” içerisinde “anamlılık gediğine” oturmuş oluyor. Düşünce dünyamızın kavisten yoksun çehresine, “*Felsefe*”nin manalı bir kıvrım katması temennisiyle...

Uğur Polat

AD VERUM

Herakleitos, *Fragman B 21*: Bir Yaklaşım

*thanatos estin hokosa egerthentes horeomen, hokosa de eudontes hypnos.*¹
“All the things we see when awake are death, even as all we see in
slumber are sleep.”²
“Ölümdür uyanırken gördüğümüz, uyurkense uyku.”³

Milattan önce 500-490 yılları arasında olgunluk çağını yaşadığı söylenen Efesli Herakleitos, felsefede “Sokrates öncesi” olarak kabul edilen bir dönemin Parmenides’le birlikte iki önemli düşünce akımından birini temsil eder.³ Herakleitos düşüncesinin eksen kavramı “logos”tur. Logos, Herakleitos düşüncesinde, bizzat adı geçsin geçmesin, tüm fragmanların anlam birliğini oluşturur. Bu anlamda, logos sadece bütün bir Herakleitos düşüncesine nüfuz etmekle kalmaz, aynı zamanda da felsefede “değişim” olarak bilinen sorunun anahtarını oluşturan karşıtların birliğini, mahiyeti itibarıyla açar. Bu bağlamda, mesele, Herakleitos’un ifadesiyle; kendisini değil, söylediği sözün barındırdığı hakikati bize açacak olan, “logos’u dinlemektir.” Bu nedenle, Herakleitos düşüncesi hak-

¹ İskenderiyeli Klement’in (Clement of Alexandria), *Stromata* adlı eserinden. “B 21” ve diğer notasyonlar Diels edisyonuna göredir. Bkz. Hermann Diels, *Die Fragmente Der Vorsokratiker. Erster Band* (Griechisch und Deutsch), Neunte Auflage, Herausgegeben von Walther Kranz, Berlin 1960.

² John Burnet, *Early Greek Philosophy*, A. & C. Black, London 1908, p. 151.

³ Parmenides: Varlık ve değişmezlik; Herakleitos: Oluş ve değişim.

kında hemen bir hükme vararak, *logos* kavramını belli bir çeviriye (“söz”, “ilke” vs. adıyla) tâbi tutmak yerine, söylemin benzer fragmanlar arasındaki ortak örgüsünü ortaya koymaya çalışmak, daha verimli bir yaklaşım olarak görülebilir. Böylece, bu zor söylemin tarzı ve içeriğiyle dışsal atıf ve ölçütlerden arınmış bir biçimde doğrudan bir bağ kurmaya ve onu kendi içinde anlamaya çalışmak, belki de başka bir açıdan da insan oluşumuzun ayrıcalığına işâret eden *logos* konusunda bize daha fazla ipucu sunabilir.

Bu açılım ışığında, burada ele alacağımız fragmanın ilk yarısında yer alan “*ölümdür uyanırken gördüğümüz*” ifadesi üzerine düşünmeye başlar başlamaz bir imkânsızlıkla karşılaşırız. ‘Uyanırken ölümü görmek’ hiçbir biçimde anlaşılabilir görünmüyor. Burada söz konusu olanın, genel bir isim ya da kavramın gözle görülemez oluşuna dair kategorik bir imkânsızlık olmadığı kolaylıkla anlaşılır; çünkü gördüğümün ölü olduğu sonucuna “ölümü görmek” genel ifadesinden kolaylıkla varabilirim. Asıl sorun, görülen her şeyin “ölü” olmasında yatıyor; çünkü her şeyden önce en azından bunun için gerekli olan “uyanık olma” açık biçimde yaşamayı gerektiriyor. O hâlde bizzat hayatın kendisi varolma ile özdeş bir anlam taşıırken, nasıl olur da “gördüğümüz” her şey ölümden ibaret olur? Eğer öyle ise bizim de bu varoluşun zorunlu bir parçası olarak bir şekilde ölü olmamız gerekmez mi?

Tüm bu sorular, söz konusu fragmanın muhatabını bir *aporia* ile baş başa bıraktığını gösteriyor. *Aporia*, genel geçer anlamında “içinden çıkılması zor durum” anlamına gelir, birebir anlamında ise “geçit vermemek” demektir. Demek ki fragman daha baştan barındırdığı anlamın zorluğunu ortaya koyuyor. Buna bir de, Herakleitos’un ona “karanlık” lakabının verilme nedeni olan örtük ifade tarzına, aforizma söylem biçimi de eklenince, aslında doğrudan bir bilmece ile karşı karşıya olduğumuzu anlıyoruz. Şu hâlde, bu ifadede, ilk bakışta *aporia* içinden görülmeyen, ancak bulunduğu bizi doğrudan içeriğine sevk edecek bir geçit / *poros* aramamız gerekiyor.

Bilmece, aslında ne olduğu çok iyi bilinen bir şeye, türlü benzerlikler üzerinden tümüyle farklı bir ifade kazandırılarak, muhatabın, bu ‘farklı’ görünümünde aslında ‘aynı’ olanı tanıması

istenir. Bu anlamda, bilmece maskenin altındaki yüzün bilinmesidir. Örneğin, “dil üstünde kaydırmaca” maskesinde gizlenen “dondurma”dır. O hâlde “Ölümdür uyanıkken gördüğümüz” ifadesi de büründüğü bu çetrefilli sözün zemininde yalın ve açık bir hakikati saklıyor olmalı. Öte yandan, fragmanın ilk kısmının anlaşılması, takip eden “uyurkense uyku” ifadesinin analogik olarak açılmasıyla aydınlığa kavuşabilecek bir özellik göstermektedir. Öyleyse, “uyurkense uyku” ifadesini düşünce odağımıza almak en akla uygun yaklaşım olarak görünüyor. Ne var ki orada da bizi bir zorluk beklemektedir: Herakleitos uyuduğumuzda gördüğümüzün uyku olduğunu söylüyor, oysa uyurken gördüğümüz uyku değil olsa olsa rüya olabilir. Pekiyi “uykuyu görmeyi” rüya bağlamında nasıl anlamak gerekir? Eğer bunu anlayabilirsek, açık ki bu bize “uyanıkken” neden “gördüğümüzün” “ölüm” olduğuna da aradaki benzerlik üzerinden ışık tutacaktır.

Öncelikle, rüya görüyorken yaptıklarımız, tıpkı uyanık olduğumuzdaki davranışlar gibi, belli bir gerçeklik duygusu içerirler. Bu nedenle, aslında bedenimiz uykuda olduğu hâlde, bunu rüyada hiçbir biçimde fark edemeyiz ve rüyadaki bedenimizle tıpkı gerçek dünyada olduğu gibi hisseder ve hareket ederiz. Herakleitos, işte bu benzerlikten hareketle nasıl rüya görüyorken aslında uykuda olduğumuz için gördüğümüz her şey varlığını uykuya borçlu ise, uyanıkken gördüğümüz her şeyin de aynı şekilde varlığını ölüme borçlu olduğunu söylüyor.⁴

Bu tespitin ortaya koyduğu sonuç ne kadar anlaşılması zor olursa olsun, Herakleitos’un, “karşı gerilimin uyumu (*palintonos harmonie*)”⁵ olarak ifade ettiği *logos* öğretisine tümüyle uygunluk

⁴ Bundan eğer uykunun rüyanın nedeni olduğu çıkarılırsa, bu durumu daha iyi anlamak gerekir. Bir aynadan yansıyan yansımanın ‘nedeninin’ ayna olduğunu söylemek ancak yansıma açısından doğrudur, yoksa karşısında bir ‘şey’ olmaksızın aynadan yansıma mümkün değildir.

⁵ Diels “B 51”de “*palintonos*” yerine “*palintropos*” tercihi bulunmakta; ancak Plutarch’a atıfla “*palintonos*” da dipnotta irdelenmektedir. Burada, daha çok tercih edilen alternatif olan *palintropos* sözcüğü, *tropos*’un, başka fragmanlardaki özellikle “dönüşüm”e işaret eden anlamı nedeniyle ilgi gören bir yorumun sonucudur. Bu konudaki düşüncem Plutarch’ın alıntısından yana ve Burnet’la aynı, yine de tercih ne olursa olsun *tropos* için de *tonos* için de temel anlam değişmiyor; burada söz konusu olan, karşıtlığın, tarafları bir diğeri olmadan var olmayacak biçimde birbirine bağlanmış olmasıdır. *Bkz.* Burnet, *Early Greek Philosophy*, p. 150.

göstermektedir ve ölümlü olmayı, biyolojik bir ‘gerçek’ olarak değil, öncelikle ve biyolojik olana da temel oluşturacak şekilde ontolojik esasta ele almaktadır. Herakleitos’a özgü bu örtük ifade, uyanıklığın ‘hayat’, uykuda görmenin de ‘rüya’ (rüyet / görme anlamını da göz önünde bulundurarak) olduğu düşüncesinden hareket ettiğimizde, bu yeni aldığı şekliyle fragman artık, ‘ölümdür *yaşarken* gördüğümüz’ biçimini alıyor. Burada “görmek,” doğrudan uyanık olmanın *sine qua non* koşulu olan yaşamaktan çıktığı için de aslında fragman, ‘ölümdür yaşadığımız’a indirgenebilir görünüyor.

Tam bu noktada, fragmanın asıl anlamına geçmeden, geldiğimiz yeri daha iyi anlamaya çalışalım. Öncelikle, uyku ve ölüm arasındaki açık analogiden hareket ederek, aradaki ilişkinin neyle kurulduğunu sorduğumuzda “görme” ile karşılaşırız. Uyku da, ölüm de, ortak fiil olarak görme üzerinden ifade ediliyor, ancak uyku için uyumak, ölüm içinse uyumanın karşıtı olan uyanık olma koşulu söz konusu. Bu durumda, bütün mesele, görme üzerine odaklanıyor; çünkü ifade, uyurken uykuya, uyanırken de ölüme yönelen tümüyle aynı “görme” fiili. İşte, “*uyurkense ölüm*”e yönelen görme ile ima edilenin rüya olduğu da buradan zorunlu olarak çıkıyor; çünkü rüyasız uykuda “görme” imkânsız. Bu bakımdan, fragmanda yer alan “*uyurkense uyku*” ifadesi, rüyanın uyku ile mümkün olmasına dayanıyor.

Dolayısıyla, bütün bu bulgulardan hareketle, ölümün yaşayan her şeye damgasını vurduğu, çünkü yaşayan her şeyin eninde sonunda öleceği söylenerek de fragman oldukça mantıklı bir biçimde yorumlanabilir gibi görünüyor. Oysa buradaki durum, yaşayan her şeyin ölüme mahkûm olduğu şeklinde bir açık zorunluluğa ve buna dayalı zaten bilinen bir klişeye indirgenmekten daha derine gitmektedir. Söylenen, yaşayan her şeyin, tıpkı rüyanın uykuyla ve uykuda mümkün olduğu gibi, hayatın da ancak ölümlü ve ölümlüde mümkün olmasıdır. Bu nedenle de, *asıl çözülmeyi bekleyen*, ölümün, yaşayan her şeyi bekleyen mutlak bir son olmasının ötesinde, nasıl olup da bizzat “gördüğümüz” –ya da indirgediğimiz hâliyle “yaşadığımız”– her şey olduğudur.

Düşüncemizi, fragmanın anlamının bizi sevk ettiği bu asıl eksene yönelttiğimizde ise uykuda görülenin rüya olmasına karşılık, uyanırken görülenin –içinde bizim de bulunduğumuz– tüm bir “varoluş” olduğu gerçeğiyle karşı karşıya kalıyoruz. Bu da bizi tüm bir varoluşun “ölü” olmasının nasıl anlaşılacağı sorusuna getiriyor. İşte Herakleitos’un bilmececi de bir *aporia* olarak, doğrudan ‘ölümün neyin maskesi olduğu’ yolundaki bu soruda düğümlenmektedir. Eskiden beri “uykunun kardeşi” olarak bilinen ölüm, bu kadim analogik mütekabiliyete ek olarak, fragmandaki asıl anlamına, “gördüğümüz” her şeye tekabül eden, var olmanın karşıtı olan *yok olmaya* işaret etmesiyle kavuşur. Fragmanda uykuda görülenin uyku olması, böylece uyanırken görülenin de ölüm üzerinden ‘yokluk’ olmasıyla analogi oluşturur. Bu açıdan bakıldığında, *nasıl rüya uykuyla ve uykuda mümkünse, tüm bir varoluş da ancak yoklukla ve yoklukta mümkündür*.⁶ Bu anlamda, fragmanda, ölümün; yokluğun ‘biyolojik’ tezahürü, yokluğun ise ölümün ‘ontolojik’ esası olarak karşımıza çıktığını görüyoruz. Demek ki, yaşam ve ölüm arasındaki ilişkinin zemini de tümüyle ontolojik olarak anlaşılması gereken iç içeliğinde varlık / yokluk diyalektiğine dayanmaktadır. Böylece, “gördüğümüzün ölüm” oluşu da tüm bir varoluşun aslında yokluğun bir maskesi oluşuna işaret eder. Ne var ki bu maskeyi zihinsel olarak indirmeye imkân yoktur; çünkü zihin, yokluğu kendi içinde değil, varlık ve varolmanın karşıtı olarak olumsuz anlamda kavrar. Bu durum, söylenmek istenenin, Herakleitos’a ait diğer fragmanlarda dile getirilen karşıtlık türlerinde (gece / gündüz, iyi / kötü, iniş / çıkış, ölüm / ölümsüzlük vs.) açıkça söylendiği hâlde, burada neden kelime oyunları ve benzetmelerin arkasına saklandığını da

⁶ Burada, varolan her şeyin yoklukla ve yoklukta oluşu, “hiçlikten çıkma (*ex nihilo*)” olarak değerlendirilmemelidir. Eğer bu noktayı doğru bir biçimde kavrayamazsak, Herakleitos’un *logos* öğretisi konusunda son derece yanlış bir fikir edinmiş oluruz. Herakleitos, buradaki yaklaşımımızdan çıkan sonuç itibarıyla ‘varolan her şey hiçlikten çıkar’ demiş *olmuyor*. Kendi öğretilerine uygun biçimde; ‘hiçlik olmadan varlık ve varoluştan söz edilemez’ demiş oluyor. Buradaki önemli nokta şudur; *nasıl uykunun dışında bir rüya mümkün değilse, varoluş da bizzat hiçliğin içinde, onunla iç içedir, dolayısıyla da ondan çıkması –terk etme, geride bırakma, ayrılma ve böylece bölünme anlamında– mümkün değildir*.